

УДК 159.922.27

**В.В.Москаленко****Економічна культура особистості як складова та результат процесу соціалізації.**

**Актуальність** проблеми полягає в тому, що економічні відносини передбачають взаємозалежність їх суб'єктів, а це вимагає будувати ці відносини на основі підтримки, довіри, враховувати інтереси цих суб'єктів, інакше кажучи – економічні відносини вимагають від суб'єктів цих відносин економічної культури.

Дослідники, які аналізують причини складності переходу до ринкової економіки в Україні, вказують на таку причину як низький рівень економічної культури громадян, зазначаючи, що до тих пір, доки не буде подолана у членів суспільства схильність до утриманства, неприязнь до приватної власності, багатих, ототожнення підприємництва із шахрайством, цивілізоване суспільство не може бути побудованим. В зв'язку з цим актуалізується проблема становлення економічної культури особистості як складової та результату соціалізації особистості.

Вирішення цієї проблеми потребує наукових досліджень, в яких важливе місце займає розробка загальної теоретико-методологічної концепції цієї проблеми як основи створення практик формування економічної культури особистості.

**Основний зміст**

Загальна концепція дослідження будь-якого феномену передбачає визначення основного концептуального апарату дослідження та виділення основних принципів, в яких відображається сутність поставленої проблеми.

Основними категоріями нашого дослідження є: «культура», «економічна культура», «економічна культура особистості», «економічна соціалізація», які є взаємозумовленими. Ці поняття є корелятами загального поняття «культура», тому їх визначення залежить від визначення поняття «культура».

У визначенні **поняття «культура»** ми виходимо із розуміння цього конструкту Київською школою філософії культури ( В.Андрущенко, В.Іванов, В.Табачковський, В.Шинкарук та ін.), згідно з яким культура є системою всезагальних форм людської діяльності, яка виконує функцію надіндивідної соціально-генетичної програми розвитку як суспільства, так і окремих індивідів. Культура є узагальненим досвідом людства, в якому акумульовано здібності, найкращі зразки поведінки, тому їх засвоєння є обов'язковою умовою для існування і розвитку як індивіда, так і людства в цілому.

**Поняття «економічна культура»** ми розглядаємо як проекцію культури (в її широкому розумінні) на соціально-економічні відносини. Саме тому економічна культура містить в собі всі складові загальної культури. Економічна культура визначається як спосіб організації життєдіяльності та розвитку людей в сфері економіки, який спрямовано на регуляцію, збереження і розвиток суспільства у відповідності з економічними цінностями, що відображають соціально-економічний стан суспільства на певному його історичному етапі.

В економічній культурі існують всі елементи культури в широкому розумінні, але також існують свої особливості, які відрізняють економічну культуру від культури, як особливе відрізняється від загального. В понятті «економічна культура» акцентується увага на тих цінностях, нормах і потребах, які виникли із нужд економіки. Це ті соціальні норми, які, виникаючи за межами економіки та набуваючи всередині неї спеціального значення у відповідності з її потребами, стають економічними цінностями, які по відношенню до людини можуть виконувати функцію екзопсихічної системи в процесі її економічної соціалізації. В цьому відношенні актуальною стає проблема дослідження економічних цінностей як базової основи функціонування і розвитку всіх рівнів економічної культури сучасного суспільства. Важливим є аналіз співвідношення загальнолюдських і суто

економічних цінностей в системі як економічної культури особистості, так і економічної культури певної спільноти.

**В** понятті «економічна культура особистості» розкривається певне місце людини в економічній сфері суспільства. Воно пов'язано, перш за все, з її соціальними якостями, які забезпечують їй це місце. Різні системи економічних цінностей суспільства детермінують різні економіко-психологічні характеристики особистості. В узагальненому вигляді вони втілюються в певному економічному соціально-історичному типі особистості, який є відображенням історичних умов життя. Зміни соціально-економічних умов, які супроводжуються змінами системи економічних цінностей суспільства, пов'язані зі змінами соціально-економічних типів особистості. Належність людини до певного соціально-економічного типу, накладаючи певний відбиток на її особистісні риси, разом з тим зобов'язує її, змушує її в силу логіки групових інтересів і психології поводитись саме так, а не інакше. Жодне суспільство не могло б існувати, якби індивіди не засвоїли у процесі соціалізації певної одноманітності дій і вчинків, якби воно не упорядковувало б поведінку багатьох індивідів у потрібному йому напрямку, формуючи у них певні загальні їм усім характерні риси.

В історії науки дослідження особливостей та розвитку економічної культури особистості, який втілюється в певному економічному типі особистості, знайшло відображення в моделі поведінки людини в сфері економіки і, перш за все, в моделі «людини економічної».

### **Еволюція моделей економічної поведінки людини.**

Першим питання про економічний тип людини поставив А.Сміт, розробивши модель «людини економічної». Основними властивостями цього типу людини, які визначають всю її економічну діяльність, є: схильність до обміну; власний інтерес; егоїзм; постійне прагнення поліпшити своє становище.

Як реакція на модель «економічної людини» виникли концепції людської природи Дж.Бентама і Т.Веблена. На відміну від економістів-класиків, які у

характеристиці діяльності людини обмежувались тільки економічною сферою, «бентамовська людина» була універсальна, всі мотиви діяльності вона послідовно зводила до досягнення задоволень і запобігання засмучень. Модель Т.Веблена теж протиставлялась ергономічній людині. В ній головну роль відіграють способи усвідомленої і цілеспрямованої людської поведінки, яка формується у певному культурному середовищі. Народи Заходу, наприклад, відрізняються такими основними схильностями як схильність до майстерності, цікавості, батьківства, схильність до придбання тощо. Поведінка людини визначається інститутами: інститутом власності, держави, а також звичками, прибутком. Найбільше відомим стала теза Веблена про «суверенного споживача». Він довів, що споживач підпорядковується різним видам суспільного і психологічного тиску, в результаті чого змушений приймати нерозумні рішення. Він ввів термін «показне споживання».

В еволюції моделей економічної поведінки людини значне місце посідає модель «людини адміністративної» Г. Саймона. «Людина адміністративна» є не просто продавцем і покупцем на ринку, а членом організації, яка пов'язана певними відношеннями. Ця модель отримала вихід на практиці в американській теорії управління – тейлоризмі.

Відомою і більш загальною порівняно з попередніми є модель М.Вебера, який не приймає ні адміністративної, ні «людини економічної», яку він вважає спрощеною моделлю. М.Вебер визначає, що на Заході поряд з типом «літературно розвинутої культурної людини» («людини культури») виник, вступивши з ним у конфлікт, новий тип – «людина спеціальна», «вузький спеціаліст». На зміну духовно розвинутому професіоналу приходить «чистий спеціаліст», який відбирається через спеціальні екзамени і спеціалізовану освіту. Конфлікт між цими двома людськими типами виявляється конфліктом між двома типами освіти і виховання: традиційним, тобто спрямованим на розвиток індивідуальної обдарованості, і новітнім, який пов'язано з «натаскуванням» у певній галузі знань. Як відомо, Вебер вважав, що етичний

кодекс протестантизму стимулював виникнення специфічних для капіталізму форм економічної поведінки у побуті і господарському житті. Він підкреслював головну роль людського менталітету в розвитку духу капіталізму. Основні риси цього менталітету: наполегливість, поміркованість, пунктуальність і справедливість у всіх справах. В розвитку духу капіталізму важливими є уявлення про професійний обов'язок, про обов'язки, які людина відчуває по відношенню до своєї професії, систематичне і раціональне прагнення до законного прибутку в рамках своєї професії. Для людини капіталістичного типу стає необхідною умовою існування сама справа з її постійними вимогами, а невід'ємними рисами - скромність, неприйняття показної розкоші і марнотратства.

Подальший розвиток думки про місце людини в економічному житті та її ролі в ній відбувався як опозиція тейлоризму і повтор ідей Вебера. Найяскравіше це виявилось в «теорії людських відносин» Е.Мейо, що виникла у 20-ті роки минулого століття. Ця теорія основну увагу приділяла психологічній діяльності людини. Вона довела, що окрім матеріальних стимулів, для людини важливими є психологічні фактори: згуртованість групи, сприятлива атмосфера на робочому місці, задоволеність своєю працею. В період 50-60-тих років «теорія людських відносин» акцентує увагу на вирішальній ролі людського фактору у розвитку виробничих сил, а усвідомлення цього факту людиною визнається як виявлення економічної культури. Подальший розвиток моделей економічної поведінки, в яких акцентується увага на психологічних особливостях особистості, що визначають її економічну культуру, відбувається в 70-80-ті роки, зокрема в теорії «людського капіталу» - одній з найбільш значимих теорій сучасності. Ця теорія відобразила культурно-історичні умови та потреби сучасного суспільства. Досвід США та Японії засвідчив, що вирішальним фактором успіху є освічена робоча сила. Ця теорія довела, що рушійною силою економічного зростання є не машини, а люди. Накопичення «людського капіталу» стає першочерговою задачею у розвинутих країнах.

Аналіз еволюції моделей економічної поведінки людини свідчить, що поняття «економічна культура особистості» відіграє евристичну роль тоді, коли воно, по-перше, визначається з урахуванням культурно-історичних умов і потреб суспільства, а по-друге, враховує попередній досвід наукових досліджень, в якому знаходять відображення загальні культурні цінності з точки зору їх впливу на економічне життя людини, груп, суспільства. З цих позицій економічна культура особистості виявляється як спосіб діяльності людини в сфері економіки, який спирається на історично конкретну сукупність тих прийомів, процедур, норм, які характеризують рівень і спрямованість людської діяльності, взятої у всіх її вимірах і відносинах. З позицій такого розуміння економічної культури особистості ми не відкидаємо тих її сутнісних характеристик, на які спирались в своїх моделях наші попередники. Зокрема, хотілося б підкреслити значення вкоріненої М.Вебером формальної раціональності в економічній культурі людини, яку ми розглядаємо в рамках певного культурно-економічного типу суспільства. Індивід реалізує установку на раціональність в економічній діяльності також в контексті сучасного суспільства. Ця раціональність «спрацьовує», якщо її розглядати в соціокультурній і культурно-історичній динаміці. З точки зору сучасного неklasичного ідеалу раціональності економічна культура включає в себе різні типи економічного мислення, економічних відносин, інтересів і потреб, традицій і інновацій, економічну і підприємницьку етику, соціально-філософський і соціокультурний аспекти економічної діяльності.

Узагальнюючи різні підходи до розуміння економічної культури особистості, можна стверджувати, що економічна культура особистості – це не частина її загальної культури, вона є проекцією її загальної культури на соціально-економічні відносини. Тому визначальним фактором в економічній культурі особистості в сучасних умовах стають її особистісні якості. Провідний теоретик сучасної американської політичної економії Чикагської школи Гарі Беккер довів, що витрати на освіту і медичне обслуговування та на інші

соціокультурні програми, які спрямовані на збереження і відтворення кадрів, рівноцінні інвестиціям у створення і купівлю нових машин і технологій. Вони забезпечують прибуток як приватному бізнесу, так і всьому суспільству. В 1992р. Г.Беккеру присуджено премію пам'яті Нобеля з економіки «за розповсюдження застосування економічної теорії на нові області біхевіоризму і відносин між людьми». З цих позицій стає актуальною проблема зв'язку економічної культури особистості з процесом її соціалізації, зокрема, аналіз економічної соціалізації як механізму становлення економічної культури особистості.

### **Соціалізація як механізм становлення економічної культури особистості.**

Економічна соціалізація трансформує економічні цінності суспільства в економічні ціннісні репрезентації особистості [ 10 ]. З цього боку економічна соціалізація виступає як механізм становлення економічної культури особистості.

В економічній культурі економічні цінності, в яких опредметнено економічний досвід людства, знаходять відображення у своїй заданості суб'єктові. В цьому відношенні формування економічної культури особистості – це розпредметнення не законів економічних відносин, а розпредметнення їх значень і смислів. Економічна діяльність особистості відбувається у відповідності з тим значенням і смислом, який вона вкладає в феномени економічної реальності, що нею інтеріоризуються. У зв'язку з цим виникає проблема адекватності розпредметнення індивідами економічного досвіду в процесі економічної соціалізації.

Проблема полягає в тому, що розпредметнення індивідом **культурного смислу предмету** в процесі соціалізації повинно відбуватись у відповідності з його культурним значенням. Можна придбати річ, володіти нею, але не використовувати тих її властивостей, які відповідають її культурному смислу. В цьому випадку не буде розпредметнено культурний зміст речі. В зв'язку з

цим виникає проблема, яка в психологічній літературі означена як «мати чи бути?» (Е.Фром). Справа в тому, що діяльність по адекватному розпредметненню значення і смислу, який втілено в минулому досвіді (предметах культури, які засвоюються), спочатку в них не міститься. Вона лише задається ними. Детермінація процесу економічної соціалізації економічними цінностями суспільства опосередковується не тільки внутрішніми психологічними особливостями людини, але й взаємодією з іншими членами спільноти. Актуальним в зв'язку з цим стає **аналіз економічної культури особистості в онтогенезі.**

Економічна культура особистості формується в процесі її економічної соціалізації як послідовне, поетапне включення людини в різні сфери соціально-економічного простору, які відповідають її віковим потребам і можливостям. Мова йде про певний рівень економічної культури, який є можливим і необхідним людині на тому чи іншому віковому етапі. Будь-яке суспільство повинно пред'являти до кожного індивіда певні вимоги до рівня його економіко-психологічних характеристик, які є обов'язковими для всіх членів суспільства. В зв'язку з цим виникає питання визначення певної норми економіко-психологічних властивостей особистості. Ця норма зумовлена, перш за все, загальними соціально-економічними цінностями суспільства як певними нормативними вимогами до окремого індивіда, які відповідають, з одного боку, суспільним експектаціям щодо економіко-психологічних властивостей особистості, а з другого – індивідуально-психологічним можливостям їх реалізації людиною. Йдеться про певний рівень економічної культури особистості, який можна вважати мірою її соціалізованості. Це так звана «**актуальна культура**», без якої не може існувати жодне суспільство.

В актуальну економічну культуру особистості включається певна система загальнозначущих економічних цінностей, оволодіння якими є обов'язковим для ефективного функціонування як цілісної соціальної системи, так і розвитку окремих індивідів. Реальним втіленням актуальної



економічної культури є суспільно необхідний рівень економічної освіти всіх вікових категорій громадян.

В зв'язку з цим є важливим дослідження структурних складових актуальної економічної культури особистості на кожному віковому етапі її розвитку. Кожен структурний елемент розглядається не тільки в складі структурної цілісності, але й самостійно як її чинник (С.Д.Максименко)

Аналіз економічної культури особистості з точки зору структурних її складових потребує, по-перше, визначення специфіки кожного структурного компоненту в залежності від місця його, як в системі цінностей інституційованого соціального середовища (зовнішні чинники економічної соціалізації), так і у внутрішній структурі самого феномена економічної культури особистості (внутрішні чинники економічної соціалізації).

Становлення економічної культури особистості відбувається завдяки інтеграції нових пізнавальних, афективно-ціннісних та конативних можливостей, які несуть в собі, з одного боку, економічні цінності суспільства, а з іншого боку – індивідуально-психологічні властивості особистості як втілення в ній здатностей та можливостей, в яких відображено особливості форм її життєдіяльності.

### **Висновки**

1. Економічна культура визначається як спосіб організації життєдіяльності та розвитку людей в сфері економіки, який спрямовано на регуляцію, збереження і розвиток суспільства у відповідності з економічними цінностями, що відображають соціально-економічний стан суспільства на певному його історичному етапі.

2. Економічна культура особистості визначається як такі її економіко-психологічні властивості, завдяки яким вона включається в економічну сферу суспільства як суб'єкт економічної діяльності.

3. Становлення економічної культури особистості відбувається в процесі її економічної соціалізації, метою якої є засвоєння індивідами «актуальної»

економічної культури, в яку включається певна система загальнозначущих економічних цінностей, оволодіння якими є обов'язковим для ефективного функціонування як цілісної соціальної системи, так і розвитку окремих індивідів.

4.Критерій економічної соціалізованості особистості визначається тим рівнем економіко-психологічних властивостей, який зумовлено, перш за все, загальними соціально-економічними цінностями суспільства як певними нормативними вимогами до окремого індивіда, які відповідають, з одного боку, суспільним експектаціям щодо економіко-психологічних властивостей особистості, а з другого – індивідуально-психологічним можливостям їх реалізації людиною.

5.Зовнішніми чинниками становлення економічної культури особистості є всі соціокультурні умови. Сутність економічної культури особистості як цілісності визначається, головним чином, внутрішніми чинниками її становлення, які виявляються у зміні співвідношення основних її структурних компонентів, що потребує аналізу структурних складових цього феномену.

### **Література.**

- 1.Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения/М.Вебер.; [ пер с нем. Ю.Н.Давыдова ] М.: Прогресс.1990. -880с
2. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко.- К.: Издательство ОООКММ, 2005.- 240 с.
3. Мировоззренческая культура личности (Философские проблемы формирования ). – К.: Наукова думка,1986. -205 с.
4. Москаленко В., Шайгородський Ю., Міщенко О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект. (монографія). – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. -348 с.

5. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія/[Т.В.Говорун, Н.М.Дембицька, І.К.Зубіашвілі та ін.]; за наук.редакцією В.В.Москаленко.- Кіровоград Імекс-ЛТД, 2012. 205 с.

6.Фромм Э. Бегство от свободы./ Э.Фромм; [пер. с англ. П.С.Гуревмча ]- М.: Прогресс.1990 . 272 с.

***Москаленко В.В. Экономическая культура личности как составляющая и результат процесса социализации.***

*В статье представлена теоретико-методологическая концепция исследования экономической культуры личности в связи с социализацией. Показано, что становление экономической культуры личности происходит в результате усвоения индивидами «актуальной экономической культуры». Определены внешние и внутренние факторы формирования экономической культуры личности.*

***Ключевые слова:*** культура, экономическая культура, экономическая культура личности, экономическая социализация, актуальная экономическая культура, модель экономического поведения человека, структурные компоненты экономической культуры.

**Moskalenko V.V. The economical culture of a personality as a component and result of the socialization.**

The theoretical- methodological conception of the investigation of the economical culture of a personality and it connection with socialization is present in the article.

It is shown that a formation of the economical culture of a personality occurs as a result of mastering by individual “the actual economical culture”. External and internal factors of the economical culture of a personality are determined.

**Key words:** culture, economical culture, economical culture of a personality, economical socialization, actual economical culture, model of economical behavior of a person, structural component of the economical culture.